

Леонід ЧЕРЕВАТЕНКО

(Київ)

ЧОРНЕ МОЛОЗИВО РАНКУ...

Десь восени 1971 року, пам'ятаю, Василь Стус передав мені чималу добірку своїх перекладів з нової німецької поезії. Там були представлені поети як ФРН, так і НДР, себто обох німецьких держав, які на ту пору існували: Йоганнес Бобровський, Еріх Кестнер, Ганс Магнус Енценсбергер, Інгеборг Бахман. Поезій австрійця Пауля Целяна було в тій добірці найбільше, дванадцять, і саме вони добірку відкривали: напевне, в творчості Пауля Целяна український поет знайшов щось дуже близьке собі, своєму світовідчуженню, своїм поетичним пошукам.

Трохи забігаючи наперед, зачитую Стусового листа до дружини Валентини Попелюх (від 8.05.74). Наведений уривок, гадаю, доведе і підтвердить, що навіть в ув'язненні Василь Стус продовжував думати в тому ж напрямку: «Мене дуже непокоїть, що Ти нічим не згадуєш за всі мої 10 елегій Рільке (чи є вони, чи вкрадені анімологами), за переклади з німецьких поетів (там, у зошиті, було віддруковано вірші І. Бахман, Целяна, Е. Кестнера, Й. Бобровського, Г.М. Енценсбергера). Коли є, то при нагоді перепиши мені Реквієм Целяна (хочу подивитися на старий свій переклад та й вірш призабувся, як і наступний «Engführung», чого я й досі не міг би перекласти до ладу, як назву вірша».

Не знаю, чи треба пояснювати сьогодні оте стрімке поширення вірусу перекладацтва серед українських літераторів-шістдесятників? Безперечно, сприяла цьому творчість і присутність таких великих перекладачів, як Борис Тен, Микола Лукаш, Василь Мисик, Микола Бажан, Дмитро Паламарчук та передусім Григорій Кочур, який не лише зібрав унікальну бібліотеку світової літератури (в оригіналах), не лише був ходячою енциклопедією, людиною дивовижної ерудиції, але й багато чого підготував та інспірував у тогочасній ситуації. Поза сумнівом, таке загальне захоплення перекладацькою справою, майже поголовний перекладацький статус письменників молодшого покоління були зумовлені й факторами об'єктивними. Ось найголовніші: 1) неможливість вчасно і вільно друкувати свої твори; 2) необхідність вряди-годи заробляти щось питомо-літературною працею; 3) прагнення самостійно увійти в європейський світовий процес, співвідносячи

контекст і досягнення української, приміром, поезії з контекстом і досягненнями поезії європейської, світової. Годі й казати, що Василь Стус не був і не міг бути якимось винятком: він буквально полював на поетів, чиє письмо відрізнялось би від узаконених і затверджених у ЦК КПУ нормативів.

Перше знайомство з Паулем Целаном відбулось у Василя Стуса, як зрештою, в усіх нас, через посередництво перекладів російських. Окрема сильнюще враження справила на Василя Семеновича «Фуга смерті», перевіршована Львом Гінзбургом. Декілька разів я чув від Василя: «Це треба неодмінно перекласти». Це бажання у Василя Стуса посилилось після того, як він прочитав «Фугу смерті»/«Реквієм» з листа до дружини в оригіналі. До того ж він довідався, що Пауль Целан до України має пряме відношення, що друзі його чи навіть далекі родичі досі проживають у Чернівцях, що в поезіях Пауля Целана простежуються українські теми і мотиви. А 1970 року до нас долинула сумна звістка: Пауль Целан помер у Парижі. Помер порівняно молодим — п'ятдесятилітнім. Помер смертю трагічною: вкоротив собі віку, стрибнувши з моста в річку Сену. Похмурий Ваасиль Стус ще більше спохмурнів. Ось у такому стані з'явилися на світ пропоновані переклади.

Тут, мабуть, час і місце навести неспопуляризований, ще і незаложений роздум Василя Стуса, що відбиває як його, Стусову, філософію творчості, так і суспільно-політичну обстановку тих років. Спираючись на тезу Т. Шевченка («история моей жизни составляет часть истории моей родины»), Василь Стус твердив, що смерть поета (пригадайте однойменний вірш Ф.-М.Рільке) є частиною життя народу. Згодом я почув щось дуже схоже: «З того, як людина вмирає, можна дійти висновку, як вона жила». Це сказав кіноактор, кінорежисер Іван Миколайчук, і я здригнувся мимоволі: як синхронно мислили вони й відчували — Іван Миколайчук і Василь Стус.

Чому з-поміж решти німецьких поетів Василь Стус виділив зосібна Пауля Целана? Щоб відповісти на це запитання точніше, знов-таки звернімося до Стусової епістолярії. Незадовго до власної загибелі (4.11.1984) він пише до рідних: «Цікавіші рядки у Бажана (Павличко надрукував посмертну збірку), але й Бажан — як не надолужував свій світ останніми десятиліттями (італійці, Рільке, Гельдерлін, Целан, Гете), але так і лишився холодно-барочним. Сказати б, аристократизм рядка йому додалось не дуже».

Оцей критерій дозрілого Стуса («аристократизм рядка») багато на що відкриває нам очі в попередніх його періодах. І ми усвідомлюємо, наскільки органічною для нього була оця потреба, кои він наприкінці

життя просив дружину (22.03.1982): «Знайди там 2-томову антологію німецькомовної поезії (томики маленькі, негрубі; перший том, здається, до 1900р., а другий — від 1900 р.). Мені смакували б такі поети, як Hans Magnuz Enzensberger, Krolowe, Paul Celan, — одне слово, з другого тому переписуй. А ні — то Рільке пізнього».

Не мали ми тоді напихваті ані академічних зібрань творів, ані авторських збірок, а послуговувались антологіями, журнальними і газетними публікаціями. Як завжди, нам у пригоді ставав Григорій Кочур: це у нього, наприклад, позичали ми по черзі кишенькового формату антологію модерної німецької поезії «Atelier».

Цього ж клопоту не позбувся і згодом Василь Стус. Наведу його лист до Анни-Галі Горбач (4.04.1974): «Так само — дуже цікаво мені мати поезію ХХ ст. німецькомовну — Тракля, Бенна, Базман, Целяна, Фріда, — їх я знаю дуже приблизно. Так само не знаю, як їм така путь видасться». Ще один уривок з листа до тієї ж адресатки (12.04.1977): «Дякую за антологію німецької лірики. Я вже писав Вам попередньо, що дуже волів би мати українське Святе Письмо [...] Звичайно ж, новітня німецька поезія (бо я не знаю ні Тракля, ні Бенна, ні Бахман, ні Целана до пуття, — а знаю окремі вірші) — мене цікавить персоналіями».

Повертаючись до викладеного раніше, зазначу: в згаданому перекладі Льва Гінзбурга Стусові не подобався перший рядок, властиво, рефрен вірша: «Черная жижа рассвета». В оригіналі — не те: «Schwarze Milch der Fruhe» («Чорне молоко світанку»). Микола Бажан пізніше відтворив майже дослівно: «Чорне молоко світання». Вельми точно за змістом, але ритм не той, а значить, сенс не той, адже разом із ритмом і вірш закульгав.

Василь Стус інтуїтивно збагнув, що такий шлях є хибним. Пошукав трохи — і знайшов: «Чорне молозиво ранку». Так, не ідеальне розв'язання, тут можливі й інші варіанти, дожидаються своєї черги інші знахідки. Але й здобутки неабиякі: чужомовний вірш задихав органічно, природно, пристрасно:

Чорне молозиво ранку, ми п'ємо тебе ввечері...

Чорне молозиво ранку, ми п'ємо тебе з ночі...

Як відомо, Пауль Целан сам був чудовим інтерпретатором поезії (переважно ХХ століття), він перекладав з семи чужих мов — і переклав на німецьку понад сорок поетів. Нам цікаво, а що думав він з приводу заторкнутих проблем? «Мови, якими б вони спорідненими не здавались, завжди є відмінні, а їх роз'єднують безодні», — гадав Пауль Це-

лан. «А вірш, перекладений вірш, якщо він прагне дістати права на існування ще й іншою мовою, має постійно тримати в пам'яті оці відмінності, оці безодні». І ще: «Бо вірш не існує поза часом. Він обов'язково зазіхає на безкінечність, шукає способів прорватися крізь час — прошити його, а не прослизнути понад ним.

Адже вірш — форма, в якій себе виявляє мова, через що він самою своєю суттю є діалогічний і може стати пляшковою поштою, котру відправляють з надією — часто й густо, звісно, слабкою — що запечатану пляшку з посланням десь та колись приб'є до берега. Можливо, це буде берег серця. Вірші й під цим кутом зору перебувають у дорозі. Вони кудись там пливають». Далі, говорячи «про зусилля поета, над яким пролітають рукотворні зорі, поета, позбавленого даху над головою навіть у такому, досі не спом'янутому сенсі, поета, який живе отже під зяючим відкритим небом», Пауль Целан констатує: «У пошуках реальності, зранений нею, він (поет — Л.Ч.) поривається у своєму бутті до мови».

В цих міркуваннях німецького поета вчувається потаємний перегук з роздумами українського, до серця якого прибило пляшку з посланням, кинутим навмання в океан вічності.

Василь Стус передав мені свої переклади, мовивши: «Про всяк випадок, Може, знадобляться». Тоді я не здогадуватися, що він «закладає гнізда» — переховує свій архив по різних рідинах. Готуючись до найгіршого, він не хотів, щоб його вірші, розвідки, переклади пропали безслідно в каламутних хвилях доби.

Кожний з перекладів Василя Стуса, безперечно, заслуговує на уважний розгляд, на детальний аналіз. Але я не маю особливого бажання їх аналізувати, вишукувати вади, вихвалити достоїнності. Моє завдання полягає в тому, щоб привернути читачів до самих перекладів, оприлюднити бодай якісь подробиці їхньої появи на світ. Те, що переклавши дванадцять віршів Пауля Целана, Василь Стус на тринадцятому зупинився, можливо, щось та означає.

Особисто мені дуже хотілось би, щоб Стусовим перекладам з Пауля Целана (і не лише з Пауля Целана) поталанило.